

LES PENES I ELS DIMONIS DEL PURGATORI DE SANT PATRICI SEGONS RAMON DE PERELLÓS

Xavier Renedo
Universitat de Girona

Aquest article¹ pretén analitzar el paper dels dimonis en el purgatori de sant Patrici, situat en el Loch Deirgeirt (el Llac de l'Ull Vermell), al nord d'Irlanda, tal com es recull en el relat del pelegrinatge que hi va fer el cavaller rossellonès Ramon de Perellós la tardor del 1397. El viatge es va fer amb la intenció de descobrir si hi era el rei Joan I, que havia mort de sobte i, per tant, sense confessió, prop de Foixà, a l'Empordà, el 19 de maig del 1396.

Cal tenir en compte, tocant a aquesta qüestió, que a l'edat mitjana la mort sobtada i sense confessió, sobretot la d'un rei o d'un personatge important, tendia a ser interpretada com un càstig diví, cosa que solia generar molts de dubtes sobre la salvació de la seva ànima. Per aquesta raó Ramon de Perellós, que havia estat amic del rei d'Aragó i havia treballat durant molts d'anys com a diplomàtic i guerrier al seu servei, va decidir d'anar-se'n a Irlanda en un viatge ple de dificultats i perills tant abans d'arribar al purgatori com, sobretot, a partir de l'entrada. A la fi Perellós hi va arribar, hi va entrar i, com sospitava —i desitjava— va descobrir, si interpretem el seu relat al peu de la lletra, que el rei Joan hi era i que, per tant, s'havia salvat.

De passada també va veure unes quantes coses més, per exemple, l'estructura del purgatori com una mena de *lager* immens, que no és ben bé un camp d'extermini, sinó un centre de tortura de dimensions colossals, que de vegades sembla inspirat en un gravat de Piranesi, en què enormes quantitats de dimonis actuaven com una mena de funcionaris del mal castigant i torturant de forma implacable les seves víctimes. El purgatori que es presenta a les planes de R. de Perellós només es diferencia de l'infern en el fet que les penes que s'hi expien no són eternes. Llevat d'aquest detall, el purgatori que descriu Perellós sembla una mera extensió de l'infern.

1. Els dimonis de l'aire caliginós o tenebrós

Abans d'entrar de ple en la matèria central de l'article em sembla que cal dedicar una mica d'atenció a la història dels conceptes de dimoni i de purgatori. D'entrada cal dir que, tot i que el mite de la rebel·lió i de la caiguda dels àngels està situat al principi de la creació, els dimonis no apareixen enlloc en l'Antic Testament. Els àngels, en canvi, hi apareixen amb freqüència. Els dimonis només comencen a

1 Aquest treball forma part del projecte de recerca «Cultura escrita cortés en la Corona de Aragó: materialidad, transmisión y recepción (PID2019-109214GB-I00)» del Ministeri d'Universitats. L'autor vol agrair totes les observacions i els suggeriments que li ha fet arribar Giovanni Strinna (Universitat de Sàsser).

ser esmentats com a tals en el Nou Testament, tot i que l'exègesi bíblica no va trigar gens a descobrir dimonis amagats en diversos personatges i episodis de l'Antic Testament.² En aquest sentit un dels passos més citats del Nou Testament, que pot ser considerat una acta de naixement dels dimonis, es troba a l'*Apocalipsi* (12, 7-13). S'hi narra la lluita entre les legions angèliques dirigides per l'arcàngel Miquel contra «el gran Drac, la serp antiga, l'anomenat diable». A la fi, els àngels rebels són vençuts i expulsats de les altures celestials i es precipiten «sicut fulgur» (Lc 10,18), com un llampec, cap a la terra, cap als nivells més baixos i menys perfectes de la creació.

Com que tant l'Antic com el Nou Testament asseguraven que d'àngels n'hi havia molts (Dan 7,10; Hbr 12,22 o Ap 5,11), els teòlegs i els comentaristes bíblics havien d'acabar, per força, preguntant-se quants dimonis es van rebel·lar i van caure. La resposta solia ser: 'una tercera part', perquè a l'*Apocalipsi* (12,4) s'indica que la cua del gran drac roig (el Diable) «va arrossegar la tercera part dels astres del cel». Els comentaristes i els teòlegs van associar de seguida els «astres del cel» caiguts amb els dimonis —seguint aquesta línia Dante usa la perífrasi «da ciel piovuti» (*Inf* VIII, 83) per referir-se als dimonis— i van començar a basar els seus càlculs en aquest versicle.

Cal dir, però, que hi havia d'altres opcions. Dante, per exemple, en el *Convivio* (2, 5, 12) no parla pas d'una tercera, sinó d'una desena part: «si perderono alquanto tosto che furono creati, forse in numero della decima parte». Sigui com sigui, es tractés, o no, d'una tercera o d'una desena part, tothom estava d'acord que el nombre d'àngels caiguts era enorme. Sant Bonaventura, per exemple, deia que n'hi havia tants com mosques: «in modo muscarum, in maximo numero» (Russell 1995: 78). Sant Vicent Ferrer, en canvi, no parla de mosques, sinó de fulles d'arbres, però continua pensant en quantitats incalculables de diables: «Vet que Lucifer, qui era lo major àngel, pecà contra Déu amb gran multitud d'àngels —crec que eren més que fulles d'arbres en tot lo món— qui per lo pecat són fets dimonis, los quals Déus llançà de paraís» (Schib 1988: 109). I, seguint amb les comparacions aèries, el poeta anglès G. Chaucer esmenta, en els *Contes de Canterbury*, uns quants milers de frares corruptes que surten disparats, com un eixam d'abelles, del cul de Satanàs.

I vet aquí que en un tres i no res, com un eixam d'abelles sortint del rusc, sortí de llampada del cul del diable tot un reguitzell de frares, que van pul·lular per tot l'infern, van tornar ràpidament i se li van ficar un altre cop al cul (Gual 1998:180).

L'associació, no gens positiva, dels dimonis amb les mosques o amb els eixams d'abelles és molt antiga: ja està testimoniada en els *Verba seniorum* i en els *Apotegmata* dels pares del desert (Daniélou 1957: 211).

En la seva caiguda vertiginosa no tots els dimonis van anar, però, a raure al mateix lloc, sinó que es van dispersar en espais diferents per dur a terme accions

² Vegeu sobre aquesta qüestió el capítol 26 del quart tractat del *Llibre dels àngels* d'Eiximenis (Martí 2003: 99-101).

també diferents. De fet es van concentrar en tres grans espais: a l'infern, a la terra o a l'aire, com podem veure en el passatge següent de sant Vicent Ferrer:

Ara sapiau que els dimonis són partits en tres partides: la una és dejús en infern, e aquests batallen amb nosaltres. E sent Pau apella'ls 'prínceps de gran poder'. L'altra part és en aquest món, e aquests nos tempten ab moltes errors. *Ideo dicit 'mundi rectores'*, e declara avant *tenebrarum curam*.³ Vet de les errors. L'altra és en l'aire, e aquests nos volrien destruir amb pedres, sinó que Déus los refrene. E veus ací amb qui batallam (Schib 1988: 39).

Hi havia, doncs, tres partides de dimonis: els que podríem anomenar subterranis, és a dir, els qui residien a l'infern, o al purgatori, i es dedicaven a turmentar les ànimes damnades; els terrestres, que es movien a ras de terra cercant candidats a convertir-se en «ànimes infernades», i els aeris, que volaven per l'aire provocant tempestes i cataclismes de tota mena. Comencem per aquests últims, que vagaven pel que aleshores es coneixia com a *aer caliginosus*, la gran massa d'aire situada entre la lluna i la superfície terrestre. L'edat mitjana i el món clàssic sentien el que s'ha batejat com a *horror vacui*: per això els savis de l'antiguitat van considerar que l'enorme regió aèria compresa entre la lluna i la terra havia d'estar, per força, habitada per algun tipus d'éssers, o per més d'un. Per una banda, els àngels i, per l'altra, els dimonis aeris, que estaven especialitzats en la generació de tota mena de desgràcies naturals: vents huracanats, grans tempestes, llamps i trons, calamarsades i fins i tot terratrèmols o erupcions.

Si avui fóssim a l'edat mitjana, aquest tipus de dimonis estarien molt enfeinats no només per l'erupció de volcans com el de la Palma, sinó també perquè una altra de les seves especialitats era, per acabar-ho d'adobar, la generació d'epidèmies. Per terra o per aire, per mitjà de tempestes, d'epidèmies o de pandèmies, de volcans o de terratrèmols, com diu sant Vicent Ferrer, aquests dimonis «tot lo món poden destruir». Ho podien fer, perquè, a més de poderosos, eren, com acabem de veure, molt nombrosos. De fet, segons frare Vicent, la major part dels àngels caiguts es va quedar vagant per la «regió mitjana», és a dir, l'*aercaliginosus* o, com l'anomena Eiximenis, l'«àer tenebrós».⁴

E alguns ne caigueren en infern a turmentar les ànimes damnades; altres romangueren ací entre nosaltres a temptar-nos, mas tot lo trapell romàs en la dita regió mitjana en gran espissitud, axí com són los àtomus enmig del sol. Veus tu en lo raig del sol aquelles cose-

3 En aquest passatge sant Vicent Ferrer està comentant un pas de sant Pau (E 6,12), on no es parla pas, però, de «tenebrarum curam», sinó de «tenebrarum harum».

4 Eiximenis, com sant Vicent Ferrer, també creia que la major part dels dimonis es movien entre la lluna i la superfície terrestre: «la major partida romàs en la mitjana part de l'àer, qui s'apella àer tenebrós, car comunament aquí no hi ha llum, e aquí se concrien les tempestats e altres impressions qui caen en la terra, e aital lloc escur e tempestuós convé a la llur malícia per habitació» (capítol 44 del *Segon del Crestià*, que cito segons l'edició que n'està preparant Sadurní Martí per a les *Obres de Francesc Eiximenis* (OFE), que editen la Universitat i la Diputació de Girona).

tes que hi belluguen, espesses? Allò és dit *atomi*. E què fan aquests? Tenen consell contra nosaltres quan devem collir los blats, oli, vins, etc. ajuden a natura, que ho poden fer per poder natural, Deus permetent, que tot lo món poden destruir. E ells trameten pedres e gasten tots los béns com a saigs, per ço que els cristians pécon contra Déu per impaciència, blasfèmies e malair capellans perquè no toquen campanes, malaeixen e no coneixen llurs pecats, per los quals vénen les tempestes (Schib 1988: 109).

L'extraordinària concentració (*espissitud*) de diables a la «regió mitjana» havia de generar, per força, un reguitzell de calamitats en forma, per exemple, de tempestes i de calamarsades que feien malbé les collites. (Hem de tenir molt en compte, en relació amb aquesta qüestió, que, a l'edat mitjana, una mala collita podia provocar crisis econòmiques i de subsistència molt greus, encara que només fos a escala local). És molt interessant el catàleg de remeis contra les tempestes causades pels dimonis que presenta sant Vicent Ferrer. Per una banda, hi havia els que tenien llicència eclesiàstica i, per l'altra, els que podríem anomenar remeis populars o folklòrics, que Vicent Ferrer rebutja com unes autèntiques 'oradures'.

E per ço, quan vénen les males núvols, trons e llamps, hom sona les campanes e trau hom les creus e les gents preguen devotament amb llàgrimes: «Senyor, misericòrdia!», car les campanes són les trompetes e anafils que donen terror als enemichs de Jesucrist, ço són los dimonis (Schib 1988: 109-110).

Segons V. Ferrer, el repic de les campanes, acompanyat de les oracions dels fidels en una professó petitòria no pas de pluja, sinó de bon temps, podia arribar a anul·lar una tempesta en virtut del seu caràcter apotropaic. Donen fe d'aquest poder les inscripcions que duen gravades moltes campanes medievals, com ara «*Daemones ango*» (Turmento dimonis), «*Fulmina frango*» (Destruïxo els llamps) o «*Dissipo ventos*» (Disperso els vents).⁵ La imatge de les campanes com a trompetes o anafils de Déu contra els dimonis és corrent en la predicació medieval (Arnold-Goodson 2011: 120-121). Qualsevol altra iniciativa al marge del repic de les campanes, les oracions i les professons petitòries de bon temps estava, però, condemnada al fracàs, almenys des del punt de vista de frare Vicent.

Moltes persones llavors fan so de calderes, de bacins, etc. per espantar los dimonis, mas rocí de trompador no s'espanta per so de trompetes ne de tabals, car ja hi és acostumat. Altres cremen herbes pudents, mas los dimonis ja són acostumats de pudor del fems e sofre d'infern. Altres posen les bragues del marit en lo terrat; altres llancen los ferres o treudes de sobines; altres, la sabata... Unes oradures! (Schib 1988: 110).

El repic de les calderes i dels bacins, cal suposar que des de les cases, o pels carrers, en realitat poca cosa podia fer, perquè ni les calderes ni els bacins tenien

5 Aquesta tradició, coneguda com tocar «a temps» o «a bon temps» s'ha mantingut viva gairebé fins als nostres dies, com es pot veure en els treballs de Cels Gomis (1998: 31-33) i de Josep Romeu (1993: 43-44).

el mateix poder apotropaic de les campanes. Els instruments de ferro, com assenyala G.L. Beccaria (2000: 149), es fan servir per allunyar els dimonis en moltes tradicions folklòriques, però és evident que, als ulls de frare Vicent, el poder d'una campana, que, a més, havia estat beneïda, contra una legió de dimonis conduint una tempesta era molt superior al que podia tenir un mer bací. Tot i les crítiques vicentines, aquesta tradició es va mantenir viva fins al segle xx, quan Joan Amades (1982: 676) la va documentar a Matamala (Capcir).

La crema d'herbes pudents, segons frare Vicent, sembla que tampoc no anava gaire bé, perquè els dimonis ja estaven acostumats a les males olors, per exemple a la del sofre infernal. La versió escrita del sermó, un mer resum —no ho oblidem—, no inclou els noms de les «herbes pudents» en qüestió, però és molt possible que en la versió oral el predicador valencià donés els noms d'algunes d'aquestes herbes, per exemple l'all o el fonoll gegant (*ferula assafoetida*), conegut en diverses llengües com a 'merde du diable', 'estiercol del diablo' o 'Teufelsdreck' en alemany (Russell 1995: 275-276).⁶

Llançar trespeus (*treudes*) o objectes de ferro pots amunt (*de sobines*) té a veure, per una banda, amb el caràcter apotropaic del ferro (Beccaria 2000: 149); per altra banda, llançar-los contra el cel podria ser una mena de conjur per provocar un efecte similar en les tempestes, és a dir, que en comptes de descarregar calamarsa, llamps i trons, els núvols pugessin cap amunt i desapareguessin. Es tracta de nou d'unes pràctiques testimoniades fins a temps ben recents. Segons Joan Amades (1982: 675), al Ripollès, quan s'acostava una tempesta, se solien posar clemàstecs i falçs al peu de la porta de les cases. Les falçs les col·locaven sempre amb el tall enlaire perquè les bruixes—causants, en comptes dels dimonis medievals, de les tempestes— es fessin mal i passessin de llarg. Segons J. Romeu (1993: 46), també es posaven dalles i volants, o els ganivets de la matança del porc, a les finestres, sempre amb el tall cap amunt. Cels Gomis (1998: 49) va arribar a veure en diversos pobles del centre d'Aragó com posaven els trespeus de les llars —*trébedes* en aragonès, molt a prop de les *treudes* vicentines— pots amunt davant de les cases: «Tenen una fe cega que això fa passar la pedregada». Cal tenir també en compte que posar determinats objectes —per exemple les mitges, o una samarreta— a l'inrevés és un costum a hores d'ara encara vigent a Itàlia per evitar desgràcies (Lelli 2014: 225). A Sardenya, per altra banda, hi havia el costum, quan els trespeus no es feien servir, de posar-los pots enlaire per allunyar els mals esperits (Turchi 1984: 33). Es tracta, en definitiva, de costums i de pràctiques amb una tradició molt estesa en l'espai i el temps.

6 En els treballs de Cels Gomis (1998: 40 i 44) i de Josep Romeu (1993: 45) es documenta la crema, amb aquesta mateixa finalitat, de fulles de romaní o de llorer, o de brots d'olivera, beneïts el diumenge de Rams. Aquesta pràctica se solia conèixer amb el nom de «fer fums» o de «fer perfums». No sembla, per tant, que l'olor generada fos desagradable. Deu tractar-se d'una versió cristianitzada i, per tant, amb llicència eclesiàstica del costum criticat per sant Vicent Ferrer.

El llançament d'una sabata al cel pot semblar, d'entrada, un cop de peu simbòlic als dimonis que conduïen les tempestes. Hi ha, però, una altra explicació. Segons Josep Romeu (1994: 44 i 50), que va recollir diversos records d'aquesta tradició en el Ripollès, la sabata llençada al cel podria ser una penyora oferta a les bruixes com a garantia que no se'ls faria cap mal si la tempesta s'acabava esvaint. Les bruixes retenien un temps la sabata, que acabaven llençant fora del terme o a l'altra banda del riu. Es molt probable que en els temps de Vicent Ferrer es llances-sin al cel les sabates, enmig de les tempestes, amb les mateixes intencions.

He de confessar que no he estat capaç de trobar cap explicació, ni cap equivalent, per a l'estesa de les bragues dels marits pels terrats. (Una operació, dit sigui de passada, que devien dur a terme les seves esposes). Potser cal pensar en unes bragues brutes i pudents, com les herbes citades al principi per frare Vicent. (També es pot pensar en la possibilitat que, encara que el resum del sermó vicentí que ens ha arribat no ho digui, les bragues es posessin als terrats a l'inrevés).

2. Els dimonis terrestres, els subterrànics i el purgatori

Però no tot eren dimonis aeris. També hi havia, més a prop nostre, els dimonis que podríem anomenar terrestres, que són els que es movien a ras de terra: «altres romangueren ací, entre nosaltres, a temptar-nos» (Schib 1988: 39). En comptes de provocar tempestes meteorològiques, aquests dimonis es dedicaven a provocar tempestes morals o psicològiques bé temptant els pobres mortals perquè caiguessin en el pecat, o bé espantant-los o esporuguint-los perquè no fessin el bé.

Segons una tradició que, com a mínim ja tenim documentada en Orígenes, cada àngel de la guarda tenia la companyia —o la competència— d'un dimoni que, com és fàcil de suposar, s'ocupava de fer just el contrari de l'àngel custodi (Daniélou 1957: 186). Eiximenis, però, no estava gaire d'acord amb aquesta tradició i sostenia, en el *Llibre dels àngels* (IV, 23), que «sovint és trobat que contra una ànima eren mil diables o més». Segons Eiximenis, doncs, com més virtuosa era una persona, més probabilitats tenia de ser atacada alhora no pas per un, sinó per una gran multitud de diables i amb diversos tipus de temptacions. En el que sí que estava d'acord Eiximenis era en convertir el diable en la principal causa forana, o externa, del pecat, molt per sobre de les males companyies, dels mals costums o de les constel·lacions astrològiques adverses (Martí de Barcelona-Norbert d'Ordal 1930: 197-199).

De vegades aquests dimonis terrestres podien penetrar, gairebé sense buscar-ho ni proposar-s'ho, com explicava sant Vicent Ferrer en els seus sermons, dins el cos d'un home o d'una dona, que acabaven convertint-se en endimoniats. Són impagables les històries —o «miracles»— del pobre dimoni que s'estava «en la frescor» d'una fulla de lletuga que una monja es va menjar en l'hort sense senyar-se, i la d'un altre pobre dimoni que també devia buscar la fresca i que s'estava «com a moscalló» —l'associació dels dimonis amb les mosques és contínua!— en

una tassa de vi que un frare s'havia begut. Els dos dimonis passen, gairebé sense adonar-se'n, de la frescor del vi o de la lletuga a les panxes de la monja i del frare. La feina que van tenir el sant hom «apellat Equícius» del primer exemple, i fins i tot «sent Domingo (de Guzmán)» en el segon, per alliberar la monja i el frare dels seus dimonis!

Miracle de sent Gregori *in primo libro Dialogorum*. En un monestir de dones, una dona après vespres entrà en l'hort e cullgué una lletuga, e menjà-se'n tantost una fulla: ve-la-us endimoniada! Fo aquí un sant home apellat Equícius e conjurava-la.

Lo dimoni deia: —Jo no hi [he] culpa, que jo m'estava en la frescor de la lletuga, e ella pres la fulla on era jo e entrí ensems amb la fulla, que no ho fora si es fos senyada!

Tota la nit (Equícius) hi treballà, que prou lo n'hagué que llançar.

Un altre [miracle] d'un frare llec nostre. Dita completa, veus que el diable lo turmentà. Venc sent Domingo per conjurar-lo.

Dix lo diable: —Jo no hi mer mal, perquè aquest frare entrà en vila sens llicència, e begué en una casa sens que no es senyà, e jo estava com a moscalló en lo vi. Quina culpa he yo si entrí amb lo vi ensems? E així, no em turmentes!

Sent Domingo [hac] prou de traure-lo'n de completes fins a mitja nit (Schib 1988: 167-168).

Es tracta de dues històries, o exemples, d'orígens diferents, però en realitat molt semblants. La primera, procedent dels *Diàlegs* (I,4) de Sant Gregori, la protagonitza una monja; la segona, extreta de les *Vitae fratrum ordinis praedicatorum* (IV, 16,III) de Gérard de Frachet, un frare llec de l'orde dominic. Sembla com si Ferrer vulgués presentar les dues cares de la mateixa moneda, la primera, adreçada al públic femení; la segona, al masculí. En tots dos casos l'acció té lloc al vespre, un cop dites completes, perquè la foscor nocturna és la millor aliada dels dimonis. També coincideixen en el fet que es tracta d'un accident, provocat per no haver-se senyat abans de menjar-se la lletuga o de beure el got de vi. Es tracta, doncs, de dos pecats de golafreria que, sense buscar-ho, acaben provocant dos casos de possessió diabòlica. Cap dels dos dimonis no tenia intenció de fer mal: tots dos es limitaven a gaudir de la frescor de la lletuga, o del vi, quan l'avidesa del frare llec o de la monja els va engolir. En realitat els dos dimonis són també, com el frare llec i la monja, víctimes de la situació!

Tots dos relats també tenen en comú una certa comicitat. Ho podem veure en la manera com Ferrer trasllada al català la frase amb què Frachet explica l'entrada del dimoni en el cos del frare llec. On Frachet es limita a escriure «tunc intra-vi eum in specie bibionis» (Reichert 1896: 199), Ferrer diu: «e jo estava com a moscalló en lo vi. Quina culpa he yo si entrí amb lo vi ensems?». La comicitat a l'hora de presentar, o de fer parlar, els dimonis és un tret present en moltes obres del teatre medieval, i fins i tot en algunes escenes de la *Comèdia* de Dante. (En el cas del sermó vicentí també hi devia influir el fet que, en el seu origen, es tractava d'un discurs oral: com que frare Vicent no tenia, mentre predicava, el text llatí al davant, podia recrear amb molta llibertat el relat de G. de Frachet).

Ben diferent d'aquests dos casos eren els atacs intencionats, o malintencionats, dels dimonis bé per fer caure els cristians en el pecat, bé per evitar que es lliuressin a l'oració. Ho podem veure en el passatge següent del *Segon del Crestià* d'Eiximenis:

E per experiència, així mateix, perceben sovint los hòmens espirituals que de nits, quan ells oren, lo demoni, per torbar-los, farà brogit, o darà veus e grans crits per espaordir hom [...] Veuràs així mateix que (el dimoni) farà a vegades so d'ase, o d'altra bístia, e a vegades darà un gran colp sobtós o cruixit; a vegades farà moltes dissolucions, així com ell és tot dissolut, majorment en les esgleies, o en los oratoris a vegades farà sobtosament grans brogits o semblants coses torbatives (Hauf 1983: 60).

Per fer la guitza als homes devots que volien dedicar-se a l'oració o a la contemplació, els diables eren capaços de generar tota mena d'efectes especials: no només crits, terrabastalls, cops o brams d'ase, sinó fins i tot «moltes dissolucions», que em sembla que cal entendre com a excrements i aigües fecals escampades per les esglésies.

A més dels dimonis aeris i dels terrestres, tenim, en tercer lloc, els subterranis, que residien a les caverne, les fosses i els antres de l'infern i, segons alguns visionaris, també del purgatori. Aquests dimonis es dedicaven o bé a castigar els pecadors «infernats», que patien, com deia Ramon Llull, un «foc infernal perdurable» (Schib 1972: 239), o bé a torturar els pecadors del purgatori, sotmesos de manera temporal, no pas eterna, a unes penes i a uns focs que podien ser tanmateix tan terribles com els de l'infern.

Respecte al purgatori cal dir que, si dels dimonis només se'n comença a parlar al Nou Testament, no hi ha ni una sola menció del purgatori en totes les Escriptures. Es tracta d'un concepte que, com es pot veure en la monografia que li va dedicar J. Le Goff, es va anar desenvolupant a foc lent al llarg dels segles en el si de l'Església catòlica fins a la seva consolidació en el segon Concili de Lió (1274). Aquesta llarga elaboració del concepte va generar algunes contradiccions com es pot veure en la presència, o l'absència, segons els textos i les èpoques, de dimonis en el purgatori. No hi ha acord sobre aquesta qüestió entre, per una banda, els teòlegs de l'escolàstica i, per l'altra, els autors de moltes visions medievals del més enllà, per exemple, el *Tractatus de Purgatorio sancti Patricii* d'H. de Saltrey, la font del *Viatge al Purgatori de sant Patrici* de Ramon de Perellós.

Mentre que per la teologia escolàstica els dimonis no formaven part del paisatge i de les penes i turments del purgatori, en moltes visions del més enllà, en canvi, els dimonis en són un element imprescindible. Per sant Tomàs d'Aquino, per exemple, els dimonis només tenen dos hàbitats: l'infern i l'aire caliginós o, com l'anomena Eiximenis, tenebrós.⁷ L'infern, per rebre el càstig pel seu gran pecat, i l'aire caliginós, per temptar els homes i fer-los caure en el pecat, o per provocar tempestes i cataclismes. Dante, que coneixia molt bé la teologia de l'època, segueix aquesta tradició: l'*Infern* és ple de dimonis, però al *Purgatori* no només no n'hi ha

7 *Summa Theologiae* 1, q. 64, a. 4.

ni un, sinó que és ple d'àngels. En canvi, en el *Tractatus de Purgatorio* d'H. de Saltrey, o en el *Viatge al Purgatori de sant Patrici* de Ramon de Perellós, els dimonis són, com en moltes altres visions del més enllà, els guies del passeig del cavaller rossellonès pel purgatori i els responsables de les penes i els turments amb què es castiguen els pecats dels penitents.

3. Dotze monjos i la topografia del més enllà

En el *Viatge al Purgatori de sant Patrici*, de fet, de viatges, n'hi ha dos, cadascun d'ells narrat en un estil diferent. Per una banda, el d'Avinyó fins al nord d'Irlanda, escrit a partir dels records que Perellós en tenia i potser d'algunes notes preses sobre la marxa; per l'altra, el viatge pel purgatori, un cop se li obren de bat a bat les portes del més enllà. Quan comença a descriure els espais, els personatges i les tortures del purgatori, el punt de referència del relat deixa de ser la memòria i passa a ser un text: una traducció francesa del *Tractatus de Purgatorio sancti Patricii* del monjo cistercenc Hug o Enric de Saltrey, que Perellós segueix el peu de la lletra, excepte en alguns passatges molt determinats.

El camí que segueix Perellós en aquesta segona etapa del viatge —el mateix que segueix el cavaller Owein en el relat d'H. de Saltrey— comença pel que s'intueix que és un corredor llarguíssim, que es va fent més fosc a mesura que hi avança. A la fi arriba a una sala bellíssima, dominada per una claror difusa, semblant, segons afirma Perellós, a la que fa de pont entre el dia i la nit al llarg de l'hivern. Es tracta d'una sala sense parets, aixecada de manera subtil i sorprenent amb columnes amb arcs de volta, com si es tractés del claustre d'un monestir cistercenc del més enllà, l'equivalent a l'altre món del monestir que s'encarregava, en el Loch Deirgeirt, de la custòdia de l'entrada al purgatori de sant Patrici. El narrador, meravellat de la bellesa de la sala —assegura no haver-ne vist mai cap d'igual («car, a mon semblant, no vi tan bella sala en part on jamás jo fos estat») — s'asseu per contemplar-la.⁸ Al cap d'una bona estona hi arriben dotze homes vestits de blanc, que tenen l'aspecte de ser membres d'algun orde religiós «de la tenebra clara de més enllà», per dir-ho a la manera de Màrius Torres, i que el saluden de forma humil.

Un d'ells, potser el prior, li adreça un discurs que conté els últims consells per superar les dures proves que estan a punt de començar. En certa manera, aquest prior fa de guia, de primer guia, de Perellós en el viatge per les anfractuositats del purgatori. (Els altres guies arribaran poc després i no seran, ni de bon tros, tan amables). Per una banda, el prior li recomana no perdre mai la fe, l'avisava del primer perill amb què es trobarà —l'arribada imminent d'una colla de diables— i li insisteix que recordi sempre, quan els dimonis intentin seduir-lo o fer-li mal, la jaculatòria *Criste, filii Dei vivi, miserere mei peccatori* (Crist, fill viu de Déu, apia-

8 Totes les citacions del *Viatge al Purgatori de sant Patrici* procedeixen de l'edició que n'he preparat (Renedo *en premsa*). L'únic canvi que hi he introduït ha estat la modernització de l'ortografia.

da't de mi). Per altra banda, li anuncia el que podrà veure a continuació: primer, els «turments dels pecadors» en el purgatori i, després, el «repòs dels justs» en el paradís terrenal, la sala d'espera del paradís celestial.

Podem seguir el viatge de R. de Perellós i el seu seguici des d'Avinyó fins al Loch Deirgeirt en un mapa. També podríem seguir en un mapa el seu viatge pel més enllà, que comença a partir del moment en què se li obren les portes de la fossa i hi fa les primeres passes. El vescomte de Roda era un cavaller i un home d'armes i, com a tal, havia de saber orientar-se, de dies o de nits, per l'espai, és a dir pels camps de batalla, els mars, les muntanyes i les planúries. Tenia una dilatada experiència militar i, a més, havia viatjat, per mar i per terra, d'una punta a l'altra d'Europa, de manera que el sentit de l'orientació el tenia molt afinat. I, per descomptat, també havia de saber orientar-se quan s'internava en un territori tenebrós i desconegut, o només conegut a través dels llibres, com era el del purgatori, que a l'edat mitjana no estava pas situat ben bé a l'altre món, perquè els seus diversos espais en realitat formaven part de la geografia terrestre. Com va recordar J. Le Goff (1999: 790), si per la teologia catòlica moderna el purgatori és, o era, un estat, la concepció que se'n tenia a la baixa edat mitjana era la d'un lloc, un lloc que tenia una de les boques d'entrada al Loch Deirgeirt i en el seu interior hi havia una topografia i una estructura diguem-ne urbanística molt precisa.

El gènere de les visions, els somnis i les aparicions, molt cultivat al llarg de l'edat mitjana, va jugar un paper molt rellevant en la creació i la divulgació de la topografia del més enllà. Es tracta d'una sèrie de textos, la majoria d'ells d'origen monàstic, en què o bé es fa un passeig pel món ultraterrenal, o bé un personatge de l'altre món descriu, en una aparició, les seves llums i les seves ombres, les seves penes i els seus goigs. Hi ha una cinquantena llarga d'escrits d'aquesta mena, redactats gairebé sempre en llatí, tot i que molts d'ells van ser traduïts a gairebé totes les llengües vulgars de l'Europa medieval. Tant en aquestes obres com en els mapamundis medievals el Paradís terrenal sol estar situat al sud-est, a l'extrem Orient. En el gènere de les visions, el purgatori sol estar situat, en canvi, al nord-est. En aquest sentit, com ha posat en relleu Giovanni Paolo Maggioni (2018: L), el descobriment, o la invenció, del purgatori va acabar creant una mena de simetria entre el paradís terrenal, situat a l'orient, i el purgatori de sant Patrici, situat a l'altra punta del món. En el segle XIV John de Tewkesbury, un erudit franciscà d'interessos molt variats, va intentar demostrar que el paradís i el purgatori en realitat estaven molt a la vora l'un de l'altre gràcies a la superfície corba de la terra, i que una via subterrània unia tots dos punts.⁹ En certa manera, aquesta és la via que recorre R. de Perellós en la seva incursió en el més enllà.

L'itinerari de Perellós segueix amb molta fidelitat el *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* de Saltrey. Al llarg del seu passeig Perellós pot veure tant «el tur-

9 G.P. Maggioni (2018: 182-201) ha editat, traduït a l'italià i analitzat el text de J. Tewkesbury en la seva gran monografia sobre el purgatori de sant Patrici.

ment dels pecadors» en el purgatori com «la glòria dels salvats» en el paradís terrenal. El primer que descobreix és, però, la cara negativa de l'altre món: el «turment dels pecadors» en els nou espais dedicats al martiri de les ànimes en pena, que han d'expiar els seus pecats per fer-se dignes d'entrar en el paradís. Formen part d'aquests espais una roda de foc roent; una «casa fumant», que és més un forn gegantí i infernal que no pas unes termes; un riu llarg i fred; una gran flama pudent de sofre, un pou enorme i un pont estret i molt alt. De fet, el pou i el riu són portes d'entrada a un lloc encara més sinistre que el purgatori: l'infern.

La gran novetat que introdueix el *Tractatus* de Saltrey, i que segueixen gairebé tots els textos que, com el *Viatge al Purgatori de sant Patrici*, s'insereixen en la seva tradició, és que el viatge al més enllà no es fa a través d'un somni o d'una visió, sinó en cos i ànima. El purgatori té una porta d'entrada, que Ramon de Perellós va travessar, com havien fet, o van fer, uns quants cavallers més abans i després del 1397, per recórrer de punta a punta tots els seus abismes. En el gènere de les visions, que fins aleshores s'havia especialitzat en la descripció de la topografia del més enllà, el desplaçament pels espais de l'altre món s'havia fet sempre en esperit a través d'un somni; d'una visió o de l'aparició d'un esperit que arribava del més enllà. Si es feia mitjançant un somni, no hi havia de debò un desplaçament a l'altre món; si es feia a través d'una visió, tampoc, bé perquè l'ànima del vident se separava del cos a causa, per exemple, d'una malaltia, bé a través de l'aparició d'un esperit que procedia del més enllà per explicar-ne l'estructura i el funcionament. En el *Viatge* de Perellós, i en el *Tractatus* de Saltrey, no hi ha res d'això: no hi ha cap visió, ni cap somni, ni cap aparició procedent de la «tenebra clara de més enllà». El cavaller protagonista no està malalt, sinó en plena possessió de les seves facultats físiques i mentals, fins al punt que és capaç de jugar-se el cos, i l'ànima, penetrant en uns espais plens de perills i de personatges infernals amb la intenció de tornar-ne sa i estalvi, després d'haver purgat els seus pecats i d'haver comprovat que, com esperava, el rei Joan és al purgatori.

El punt de partida del passeig de Perellós comença a la gran sala claustral on primer el reben els dotze homes vestits de blanc, i on més tard apareix una legió immensa de «diables, horribles dimonis» que de bon començament el volen seduir amb paraules falagueres, però que tot seguit, en constatar el seu fracàs, el torturen lligant-lo i llançant-lo, amb ganxos de ferro, en un gran foc encès al bell mig de la sala mentre no paren de cridar i de bramar «per fer-me major paor e per més mès-paventar». Tan bon punt Perellós recita la jaculatoria llatina que li havia ensenyat el prior dels dotze homes vestits de blanc, el foc s'apaga i el seu cos es recupera de les ferides rebudes.

Tot seguit Perellós és conduït pels dimonis a una terra negra, deserta i tenebrosa, on bufa un vent silenciós i ardent alhora, que li travessa el cos fins a esdevenir insuportable. A continuació els dimonis se l'enduen cap a orient, «allà on el sollell se lleva en los pus grans jorns de l'estiu». Després d'haver avançat un xic en

aquesta línia canvien de direcció i es dirigeixen cap al nord-est fins arribar, «quasi a la fi del món», en un camp enorme i gairebé interminable, on jeuen nus homes i dones de totes les edats i condicions que no paren de cridar, de plorar, de gemegar i de plànyer-se: han arribat de debò als confins del purgatori. En certa manera el viatge de Ramon de Perellós comença de debò en aquest punt, quan sent i veu per primer cop «els turments dels pecadors», és a dir, quan coneix de primera mà la «vaste organisation de torture», per dir-ho amb unes paraules molt crítiques d'Yves Congar (1951: 265), en què es va acabar convertint el purgatori en molts de textos i en moltes imatges de l'edat mitjana.

4. Nou camps i un 'in crescendo' de penes

En el seu passeig per un purgatori que gairebé sembla l'infern, els diables fan també de guies conduint Perellós d'un turment a l'altre i mostrant-li les peculiaritats de cadascun dels nou camps, que només tenen en comú l'extrema violència i la crueltat de les penes que s'hi inflingeixen. No hi ha, però, a diferència del que és habitual en el gènere de les visions, o en la *Divina Comèdia* de Dante, una especialització d'aquests nou camps en unes penes determinades, relacionades amb uns pecats concrets (Els set cercles del Purgatori de la *Comèdia* de Dante estan dedicats a cadascun dels set pecats capitals). Els pecadors del purgatori de Sant Patrici estan escampats en aquest *lager* teològic seguint un ordre o una lògica que Perellós ignora, i que és idèntica a la del *Tractatus* de Saltrey. (Com veurem més endavant, el criteri d'ordenació dels camps sembla que es basa en la gravetat dels pecats comesos. Els camps més propers a l'entrada estan destinats als pecats menys greus, mentre que els més allunyats, i més propers a l'infern, es reserven als pecats més greus).

Una altra singularitat del purgatori de Sant Patrici és el predomini del foc en els seus nou camps. Si, segons J. Le Goff (1999: 1001), un dels principis reguladors del més enllà en el gènere de les visions era l'alternança, i el contrast, entre els espais freds i els calents, en la tradició del purgatori de sant Patrici des del *Tractatus* d'H. de Saltrey el foc domina de forma abassegadora l'escena. El fred, de fet, només fa acte de presència en el riu glacial i pudent del setè camp. I cal tenir en compte que, segons els teòlegs de la baixa edat mitjana, el foc del purgatori era tan intens com el de l'infern. (L'única diferència que separava un foc de l'altre era que si el primer era temporal, purificador i punitiu alhora, el foc de l'infern era etern i només tenia un caràcter punitiu). Reforça la natura infernal del purgatori el fet que les penes a les ànimes condemnades les inflingeixin dimonis i animals monstruosos.

El purgatori de Sant Patrici destaca també per un nivell molt elevat de fressa i de brogit. Per una banda, tenim els crits, els plors i els laments dels condemnats; per l'altra, el brogit eixordador generat pels diables, una autèntica xaranga infernal. Al purgatori hi bufa també un vent intensíssim, que travessa els cossos dels penitents, però que, almenys en el primer camp, de forma paradoxal no augmenta la intensitat

de l'agressió sonora, perquè és un vent del tot silenciós («e hi faïa tan gran vent, e fort suau, que apenes lo podia hom oir»). El catàleg d'eines i d'èstries de tortura usats pels diables és esfereïdor: al costat de cordes per lligar els penitents hi ha ganxos de ferro, claus, graelles i cadenes també de ferro, però de ferro roent, agulles, rius de foc i de sofre i piscines plenes de metalls fossos. En tots els camps els diables amenacen Perellós amb fer-li patir els mateixos turments que els condemnats, però la recitació de la jaculatòria llatina impedeix sempre que l'amenaça s'acabi fent realitat.

Un altre detall que mereix ser destacat de la imatge dels dimonis que es projecta a les planes del *Viatge al Purgatori de Sant Patrici* és l'ordre que regna a les legions infernals que castiguen les ànimes del purgatori. Els dimonis són, en efecte, una mena de funcionaris del mal que executen la seva feina, i les seves víctimes, de forma metòdica i eficient, sense donar-se ni un minut de repòs. No hi ha entre ells ni les baralles ni les discussions que estem acostumats a veure en Els Pastorets. Tampoc no hi ha ni la més mínima ombra de comicitat en la presentació dels dimonis —un aspecte molt present ja en el teatre medieval, que els Pastorets han sabut conservar. Els dimonis de Perellós són una mena de botxins que segueixen al peu de la lletra els horaris i les pautes que els marca el BOE o el DOG del Purgatori.

Tot i que en el text del *Viatge* no es digui mai de forma explícita, sembla que les penes van en augment d'un camp a l'altre a mesura que Perellós i els diables que l'acompanyen es van endinsant en el purgatori. En el segon camp, per exemple, hi ha més dolors que no pas en el primer, mentre que els turments del tercer camp són tan intensos que les víctimes no tenen ni tan sols forces per cridar. El seu silenci, per tant, contrasta amb els planys i els gemecs dels penitents de gairebé tots els altres camps. Els suplicis a què es sotmeten els condemnats del sisè camp són de tal magnitud, assegura Perellós, que no es poden comparar amb els de cap dels cinc camps anteriors («e tot ço que jo havia vist de turments no em semblaven res a regard d'aquell»). Les penes, doncs, dels camps semblen calculades seguint un *in crescendo* infernal.

Els penitents dels tres primers camps estan tots estesos a terra, sotmesos a turments en cada cas diferents. En el primer camp, tan llarg que no se n'arriba a veure la fi, els pecadors, tot nus, estan fixats a terra amb claus roents mentre dracs incandescents els mosseguen com si se'ls haguessin de menjar i els dimonis no paren de pegar-los. En el segon camp les penes inflingides són encara més doloroses. També es tracta d'un espai tan llarg que no se'n pot veure la fi, però en aquest cas sí que se'n pot veure l'amplada. Els pecadors estan subjectats a terra amb claus menuts i roents escampats per tot el cos, que està tan foradat que no hi queda cap parcel·la intacta. És lògic que ja no tinguin forces ni tan sols per cridar o lamentar-se. Els animals que els torturen són serps, que els mosseguen les venes i les artèries del coll, i llargardaixos, que els devoren el pit i els arrenquen el cor. Si els penitents dels dos primers camps no paren de demanar a crits mercè i misericòrdia, en el tercer camp els condemnats no són capaços de cridar i gairebé l'únic que se sent és un vent fortíssim.

Un detall de les penes del purgatori que em sembla que mereix un comentari és la presència, treballant o, més ben dit, torturant, al costat dels dimonis, d'una col·lecció d'animals fantàstics concentrats en els dos primers camps. En el primer, hi ha dracs ardents que mosseguen els penitents: «e ficaven les dents dedins llurs cossos, coma si los deguessen menjar». En el segon hi ha serps que els mosseguen les venes i les artèries, és a dir, que busquen de seguida la jugular sense contemplacions, i també gripaus i lluerts ardents que destrossen el pit dels condemnats «amb lo morre llong e agut» i els extreuen el cor.

Hi ha dos detalls a comentar d'aquestes dues escenes no només de sang i fetge, sinó també de jugulars seccionades i de cors arrencats. En primer lloc, la metamorfosi dels dimonis en serps, dracs o gripaus, una metamorfosi que, per una banda, té arrels bíbliques —l'associació del diable amb la serp del pecat original o, per citar un altre exemple, amb el drac vermell de set caps i deu banyes d'Ap 12,3—; i, per l'altra, té arrels clàssiques, com es pot veure fent un cop d'ull al cant sisè de l'*Eneida*. En segon lloc, també cal tenir en compte que la presència d'aquesta galeria d'animals fantàstics es limita als dos primers camps del nou que té el purgatori. Sembla com si a mesura que la intensitat de les penes i de les tortures augmenta els dimonis es reservin en exclusiva la llicència de la funció punitiva i no necessitin, o no vulguin, l'ajuda de ningú més.

En el quart camp, dominat pel foc, els penitents no estan estesos per terra, sinó penjats de diverses maneres: pels peus, pels braços, per les mans o per les cames. Sota seu hi ha una gran flama de foc de sofre. Els diables rosteixen els cossos dels condemnats amb grans graelles de ferro roent i asts i, per augmentar el seu sofriment, vessen sobre seu gotes ardents de diversos metalls. Si en els tres primers camps no es donava cap indicació de les penes que els penitents estaven purgant, en aquest quart camp podem veure de forma més clara que no hi ha cap relació entre les penes i els pecats comesos, ja que Perellós hi troba tres persones conegudes que purguen tres pecats prou diferents. D'entrada, cal dir que Perellós hi veu molta gent coneguda: amics, parents i —Perellós ja usava el llenguatge políticament correcte!— parentes. Aquest detall —el retrobament amb familiars i amb antics amics— no és pas una invenció de Perellós: ja apareix en el *Tractatus* de Saltrey. Ara bé, si Saltrey es limita a dir que en el quart camp el cavaller Owein va poder reconèixer alguns dels seus antics companys, sense donar més detalls ni identificar-los, Perellós dona els noms de tres de les persones que va veure en aquest camp, totes elles relacionades amb la cort dels reis d'Aragó i mortes feia poc, i explica que hi va poder parlar i saber quins pecats en concret estaven purgant.

5. Un rei d'Aragó, una donzella coqueta i un frare libidinós

Els residents en el quart camp pateixen «totes maneres de foc e de turments fort espaventables, e ferotges e greus»: estan penjats dels peus, dels braços o de les mans cap per avall, mentre un foc de sofre crema sota seu i els diables els rosteixen

amb grans graelles de ferro o a l'ast. Les tres persones que hi troba Perellós, sense que s'especifiqui de quina manera estan penjades, són el rei Joan d'Aragó, mort el maig del 1396; Francesc Despuig, un franciscà gironí que devia morir poc després que el rei i abans de l'inici del pelegrinatge de Perellós al purgatori de sant Patrici, i N'Aldonça de Queralt, neboda de Perellós, que va morir mentre Perellós viatjava cap a Irlanda, és a dir, la tardor del 1397. (Quan Perellós va entrar en el purgatori, no tenia, per tant, notícies de la seva mort).

Són personatges diferents, amb pecats també diferents. El nexa d'unió és la seva condició de cortesans: Joan d'Aragó ho era com a rei; N'Aldonça de Queralt, membre d'una família molt important de la noblesa catalana, ho era com a dama de companyia de Violant de Bar, la segona esposa del rei Joan, mentre que el franciscà gironí Francesc Despuig devia ser amic tant de Perellós com de Joan I: està citat en una carta enviada, el 6 de gener del 1382, per l'aleshores infant Joan a R. de Perellós com la persona encarregada de fer-li arribar uns llibres de l'alquimista carmelita Guillem de Sedacer des de Perpinyà fins a Girona (Rubió i Lluch 1908: 299).

Els pecats comesos pels tres cortesans són també diferents. Fra Francesc purga un pecat de luxúria que en realitat és un còctel de diversos pecats de la carn: d'entrada es tracta d'un sacrilegi doble, ja que el va cometre en companyia d'una monja. El sacrilegi, a més, està agreujat pel fet que fra Francesc va raptar la monja del convent. Per fer-se una idea de la gravetat d'aquest pecat a l'edat mitjana n'hi haurà prou de citar una frase de Vicent Ferrer en què avisa els clergues: «majorment preveres e religiosos, qui trenquen vot, que (el sacrilegi) és major pecat que matar hòmens, segons dien los doctors» (Sanchis Sivera 1932: 25). Després d'haver comès un pecat tan greu, fra Francesc s'hauria condemnat i, per tant, Perellós no se l'hagués pogut trobar al purgatori, si no fos perquè abans de morir se n'havia penedit de debò i havia començat a fer penitència. Com que, però, no va viure prou per purgar el greu pecat que havia comès, va haver d'acabar d'expiar les seves penes al purgatori.

N'Aldonça de Queralt, neboda de Ramon de Perellós, era una de les donzelles de companyia de Violant de Bar, la segona esposa del rei d'Aragó. El pecat de N'Aldonça era un pecat que una dama de la cort, de la de Joan o de qualsevol altre rei de l'Europa medieval, gairebé estava predestinada a cometre, una falta que tant es podia encabir dins del pecat de luxúria com dins del de supèrbia: l'ús de pintures i de cosmètics que s'havia aplicat a la cara i al cos per semblar més bella i més atractiva. La norma que defensaven els predicadors i els moralistes en aquesta qüestió era l'ús mínim dels cosmètics, tan mínim que el millor era prescindir-ne del tot. Ho podem veure en el consell següent, extret d'un dels sermons de quaresma predicats per sant Vicent Ferrer a València el 1413: «Vull-vos avisar d'esta manera: guardeu-vos bé, mes filles, que mostrets a Déu la cara que Déu vos ha feta. No li mostreu altra semblança sinó la que Déu vos ha feta!» (Sanchis Sivera 1927: 257). (Dit d'una altra manera: no s'havien de

fer servir ni perfums, ni maquillatge, ni joies). Es tracta d'un pecat capital atacat cada dia pels predicadors per la seva connexió amb la luxúria i l'art de la seducció, i també per intentar, en un rapte de supèrbia, modificar amb els cosmètics, les pintures i les joies el físic que els havia concedit la providència divina.

El pecat que el rei Joan ha de purgar no s'explica amb la claredat amb què es revelen els de N'Aldonça i de fra Francesc. Ramon de Perellós evita ser massa explícit sobre aquesta qüestió, però dona prou pistes perquè quedi ben clar que es tracta d'un pecat de naturalesa política connectat amb la injustícia. Tot i que el rei no li gosa revelar la causa exacta de les penes que està purgant, es permet la llibertat de donar un consell genèric que permet, tanmateix, d'intuir la naturalesa de la seva falta: els governants han de procurar no cometre injustícies per complaure, o afavorir, la gent del seu llinatge, siguin homes o dones. És un consell d'abast general, en què no hi ha cap referència concreta a ningú, però cal tenir en compte que es tracta d'un consell donat, amb un pecat de naturalesa política al darrere, en uns moments en què el mateix Perellós, al costat d'altres consellers, domèstics i curials de l'entorn del rei, estava implicat en un procés per corrupció i mal govern.

A *Lo Somni*, una obra escrita més o menys alhora que el *Viatge al Purgatori de Sant Patrici*, i per les mateixes raons, Bernat Metge fa que el rei, que també està reclòs en el purgatori, sigui molt més explícit i identifiqui amb precisió els tres pecats que hi està purgant: l'excessiva afició a la caça, a la música i a l'astrologia. No són tres pecats polítics, o almenys no ho són en primera instància. Cal tenir en compte, però, que per a un moralista i un tractadista polític com Francesc Eiximenis, que podia ser molt crític amb la monarquia, les manifestacions de la tirania no es reduïen només al trencament dels pactes del bon govern, als impostos abusius o a la corrupció de la justícia. També n'era una manifestació palpable el desinterès dels monarques per la gestió de la cosa pública perdent el temps —i malaguanyant el patrimoni reial i el dels seus súbdits— en «vanitats, i en burles i en solaços», és a dir, per posar tres exemples, en grans partides de caça, en consultes astrològiques o en festes amb gran aparat musical. El més probable és que Eiximenis sospités que el rei Joan, en comptes del purgatori, es trobava a l'infern.

Ramon de Perellós, que, com Bernat Metge, era amic del rei devia desitjar, i esperar, que Joan i fos al purgatori per salvar-lo davant de l'opinió pública, i alhora salvar-se tant ell mateix com els altres encausats en el procés engegat contra els consellers i curials del rei. Per això ha de reconèixer algun pecat, però no pas tots els que un crític tan sever com Eiximenis li devia atribuir, i tot seguit s'afanya a rebaixar l'abast de la falta, que no concreta en cap moment, i a presentar un rei savi, que ha après dels seus errors i de la dura experiència del purgatori, fins al punt de poder-se permetre el luxe de regalar un consell polític a Perellós i, a través d'ell, a tots els seus lectors. (Després del consell del rei, Perellós afegeix una reflexió, que de fet és gairebé un altre consell, en aquest cas de collita pròpia:

si en el món terrenal es conegués la duresa de les penes del purgatori, la gent es guardaria prou no només de fer pecats, sinó fins i tot de pensar-los).

Que el rei, el frare libidinos i la donzella coqueta estiguin en el quart camp mereix encara un últim comentari. Com ja hem pogut veure, els nou camps del purgatori estan ordenats jeràrquicament, de manera que les penes van augmentant de forma progressiva. Que el rei i els dos cortesans que l'acompanyen estiguin passant-les magres en el quart camp es pot interpretar com si els pecats que estan purgant fossin, per descomptat, greus, però no pas tant com els dels cinc camps posteriors. Per tant, el rei Joan no només estaria en vies de salvació, sinó que no seria, ni de bon tros, un dels pecadors amb pitjor expedient de tot el purgatori. Tot i tractar-se d'un rei, seria, si se'm permet l'expressió, un pecador de classe mitjana.

6. Rodes ígnies, rius de glaç i de foc i ponts perillosos

La conversa de Perellós amb els seus vells amics, el rei, fra Francesc i N'Aldonça és un moment de repòs, un refrigeri reparador enmig d'una successió d'escenes i escenaris espantosos. Els amics de Perellós estan patint les dures penes del purgatori, però són «en via de salvació», i això és, sense cap mena de dubte, la millor de les notícies que Perellós podia rebre i que justifica d'una sola tacada el viatge, llarg i perillós, d'Avinyó al Loch Deirgeirt. El passeig, però, pels camps del purgatori no podia acabar aquí: havia de continuar per completar la descripció d'un arsenal d'espais i d'instruments de tortura on conflueixen motius de vegades antiquíssims, procedents de fonts i de tradicions molt diferents, sobretot de la literatura apocalíptica i del gènere de les visions del més enllà. Cap de les peces d'aquest museu dels horrors és original: totes provenen del *Tractatus* de Saltrey i gairebé totes es retroben, amb variants i en combinacions diverses, en les 'visions' medievals i en els frescos de les esglésies, en els capitells dels claustres o en moltes miniatures medievals, per exemple, les dels comentaris a l'*Apocalipsi*.

El cinquè camp del purgatori està dominat per una immensa roda de foc, negra com el sofre, d'on pengen, amb l'ajut de ganxos roents, les ànimes dels penitents. Els dimonis, per augmentar el dolor dels condemnats, fan girar la roda de manera tan vertiginosa que sembla que només sigui de foc. La banda sonora de l'escena és, de nou, una successió interminable de planys molt dolorosos. L'origen últim d'aquest estri infernal es troba en una interpolació afegida en el segle VI a l'*Apocalipsi de Pau*, o *Visió de Pau*, una descripció del cel i de l'infern escrita en el segle III i que va tenir una llarga difusió, i moltes traduccions, al llarg de l'edat mitjana. Es tracta d'un motiu present en textos apocalíptics medievals que va tenir molta difusió en la cultura celta fins a arribar al *Tractatus de Purgatorio* d'H. de Saltrey (Lachin 2003: 84).

L'etapa següent acaba en «una gran casa tota fumant, com un forn o una fornal», un forn immens que sembla una sauna, o una sauna que sembla un forn. És un edifici d'unes dimensions tan enormes que no pot veure la fi. L'interior és

ple de fosses rodones, plenes de metalls líquats (plom, coure, ferro, plata i or) on els dimonis capbussen les ànimes dels pecadors. Es tracta d'un càstig que apareix amb freqüència en les visions medievals del més enllà i que té el seu origen en els *Diàlegs* (iv, 57) de sant Gregori (Le Goff 1999: 885). Els metalls s'havien fos a temperatures tan elevades que l'argent, per exemple, era «tan calt e tan bullent que semblava que fos aigua clara», mentre que l'or era «tan clar com si fos lo sollell». Els penitents d'aquestes fosses se sostenen sobre els artells dels peus, és a dir s'aixequen de puntetes per alliberar la major part possible del seu cos del contacte amb els metalls líquats, mentre esperen l'arribada d'una ventada tramuntanal que se'ls endugui a un riu fred i pudent, que està situat darrere d'una muntanya que sol aparèixer a moltes visions del més enllà i que s'acabarà convertint en la muntanya del *Purgatori* de Dante. Perellós tanca la descripció de les penes del sisè camp assenyalant que els turments dels cinc camps anteriors semblen ben poca cosa comparats amb els inflingits en les fosses rodones. Això torna a posar en relleu l'*in crescendo* infernal de les penes del purgatori.

Entre aquests dos espais —el del forn i el del riu— té lloc l'única alternança de calent i de fred de tot el purgatori de Sant Patrici. Els pecadors del forn esperen amb candeletes, com acabem de veure, la ventada i la immersió en el riu, però se'n penedeixen de seguida, perquè l'alleujament desitjat en aquesta mena de dutxa escocesa, com l'anomena J. Le Goff (1999: 885), de seguida s'acaba convertint en un turment un altre cop insuportable —en certa manera es podria dir que equival a sortir del foc per caure en les brases— i, si intenten sortir del riu, els dimonis els hi tornen a capbussar. Malgrat que es tracta del punt més fred del purgatori, el riu és en realitat una via d'accés a l'infern.

Després del riu glaçat, els diables s'enduen Perellós en direcció a orient. Això vol dir, en la geografia medieval del més enllà, que s'allunyen de la boca d'entrada al purgatori de Sant Patrici, al nord-est d'Europa, i es comencen a desplaçar cap a l'altre extrem de la terra, primer cap a les proximitats de l'infern (camps vuitè i novè) i després cap al Paradís Terrenal, a l'orient més llunyà. Els diables ensenyen a Perellós un pou, que li presenten com la boca d'entrada a l'infern, i que està ocupat per una immensa flama de foc «pudent com solfre», per on les ànimes dels penitents, com les espurnes en el foc, pugen i baixen. El motiu del pou de foc que juga amb les ànimes dels condemnats també apareix amb freqüència a d'altres obres del gènere de les visions medievals del més enllà.

El novè i últim camp sembla una altra via d'accés o, més ben dit, de caiguda a l'infern. Segons expliquen uns dimonis, la boca de l'infern del vuitè camp en realitat era un engany provocat per la seva tendència irrefrenable a mentir. Enmig d'una gran tempesta aquests mateixos dimonis s'enduen Perellós a la que, segons ells, és l'autèntica boca de l'avern. (Potser l'engany consisteix en el fet que, com que Perellós no queda atrapat en el pou del vuitè camp, els diables se l'enduen a una altra via d'entrada als inferns per veure si aquest cop l'hi poden fer caure de

debò). La via d'accés del novè camp està formada per un riu de foc llarg, ample, prudent («e semblà-me que tot fos de foc, e de flama e de solfre embrasat») i ple de dimonis i per un pont que no pot ser més perillós. Si Perellós no aconsegueix de travessar-lo, caurà en el riu de foc, que l'engolirà i se l'endurà cap a l'avèrn.

El pont i el riu són dues vies de pas situades a la frontera entre dos mons: per una banda, el purgatori i, per l'altra, l'infern. El pont perillós és un altre motiu antiquíssim, que ja apareix en la literatura vèdica i que Perellós devia haver trobat sovint en les novel·les cavalleresques que tant li agradava de llegir. En el *Viatge al Purgatori*, però, aquest motiu prové del *Tractatus* de Saltrey i del gènere de les visions del més enllà. Segons la condició de qui el travessi, aquest pont pot conduir-lo o bé a l'infern, o bé al cel. D'entrada es presenta com un pont glaçat i estret, molt alt i atacat per uns vents poderosíssims. Travessar-lo sa i estalvi, sense precipitar-se en el riu de foc, sembla impossible, però, si qui el creua és una ànima neta de pecats, el pont s'eixampla i totes les dificultats s'esvaeixen. Es tracta, doncs, d'un pont que posa a prova, l'última prova del purgatori de Sant Patrici, les ànimes dels qui gosin travessar-lo. Si Perellós hagués caigut, les aigües del rei se l'haguessin endut al pitjor dels espais possibles. Perellós, però, creua sense problemes el pont («e jo passí fora lo pont així com si degú no el me defenés»), que es va eixamplant a mesura que avança, fins arribar davant d'una muralla molt alta i molt ben construïda, que dona accés al paradís terrenal, l'«hort del paradís», com l'anomenaven sant Vicent Ferrer i Eiximenis, la sala d'espera abans de pujar a les altures celestials. Un cop Perellós travessa el pont, perd de vista per sempre més els dimonis que fins aleshores li havien fet la vida impossible, i també desapareixen el foc, les tortures i les pudors sulfúries, que són substituïdes per una «així gran odor, com si per tot lo món hom tostés o rostís espècies». Canvi radical de paisatge, de companyies i fins i tot d'olors.

7. Epíleg

S'atribueix, entre d'altres, a Mark Twain, que era un ateu recalcitrant, una frase en què assegurava que li agradaria anar al cel pel clima, i a l'infern, per les companyies. Del purgatori M. Twain no se'n recorda gens ni mica. El clima del purgatori, almenys el de sant Patrici, tan dolent com el de l'infern, no li hauria agradat gens, i ja no cal que parlem de les tortures i de les males olors que hi estaven associades. La companyia, però, d'un rei descurat, d'una donzella coqueta i d'un frare libidinos li hauria agradat, sense cap mena de dubte, molt més, però em sembla que no s'hauria sentit gens a gust davant d'uns buròcrates tan metòdics, tan pulcres i tan escrupolosos, encara que de fet d'escrúpols no en tinguessin gens, com els dimonis. Li hauria fet més gràcia la companyia dels dimonis entremaliats dels Pastorets, o d'algun misteri del teatre medieval, però potser aquesta tradició antiga i d'arrels catòliques no la coneixia i només tenia presents purgatoris com el que va visitar Ramon de Perellós. Potser per això es va oblidar d'esmentar el purgatori.

BIBLIOGRAFIA

- AMADES, J. (1982): *Costumari català. El curs de l'any. Volum IV. Estiu*. Barcelona: Salvat Edicions SA-Edicions 62.
- ARNOLD, J. H.; GOODSON, C. (2011): «Resounding Community: The History and Meaning of Medieval Church Bells», *Viator*, núm. 43, p. 99-130.
- BECCARIA, G. L. (2000): *I nomi del mondo. Santi, demoni, folletti e le parole perdute*, Torí, Einaudi (Einaudi Tascabili, 722).
- CONGAR, Y. (1951): «Le Purgatoire», dins A.M. Roguet (ed.), *Le mystère de la mort et sa célébration*, París, Éditions du Cerf, p. 279-336,
- DANIÉLOU, J. (1957): «Demon dans la littérature ecclésiastique jusqu'au Origène», dins *Dictionnaire de Spiritualité, ascétique et mystique, doctrine et histoire*. Tome III, París, Beauchesne, columnes 154-189.
- DE BARCELONA, M.; D'ORDAL, N. (1930): O.M. Cap., Francesc Eiximenis, *Terç del Crestià. Volum II*, Barcelona, Barcino (ENC, col·lecció B, 2).
- GOMIS, C. (1998): *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*, Barcelona, Editorial Altafulla (Arxius del Folklore Català, 3).
- GUAL, V. (1998): *Contes de Canterbury*, Barcelona, Quaderns Crema.
- HAUF, A. (1983): Francesc Eiximenis, *Lo Crestià (selecció)*, Barcelona, Edicions 62-la Caixa (MOLC, 98).
- LACHIN, G. (2003): [Maria di Francia] *Il Purgatorio di san Patrizio*, Roma, Carocci editore.
- LE GOFF, J. (1999): «La naissance du Purgatoire», dins *Un autre Moyen Âge*, París, Gallimard, p. 771-1231.
- LELLI, E. (2014): *Folklore antico e moderno. Una proposta di ricerca sulla cultura popolare greca e romana*, Roma-Pisa, Fabrizio Serra editore.
- MAGGIONI, G. P.; TINTI, R.; TAVIANI, P. (2018): *Il Purgatorio di San Patrizio. Documenti letterari e testimonianze di pellegrinaggio (secc. XII-XVI)*, Florència, SIS-MEL-Edizioni del Galluzzo (Quaderni di Hagiographica, 13).
- MARTÍ, S. (2003): Francesc Eiximenis, *Àngels e demonis*, Barcelona. Quaderns Crema.
- (en premsa): Francesc Eiximenis, *Segon del Crestià*, Girona, Universitat de Girona; Diputació de Girona.
- REICHERT, B., O.P. (1896): *Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum necnon cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV*, Lovaina, Charpenter.
- RENEDO, X. (en premsa): Ramon de Perellós, *Viatge al Purgatori de sant Patrici*, Girona, Diputació de Girona (Col·lecció Josep Pla).
- ROMEU, J. (1994): *Materials i estudis de folklore*, Barcelona, Editorial Altafulla.
- RUBIÓ I LLUCH, A. (1908): *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Medieval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

- RUSSELL, J. B. (1995): *Lucifer. El diablo en la Edad Media*, Barcelona, Laertes.
- SANCHIS SIVERA, J. (1932): Sant Vicent Ferrer, *Sermons. Volum primer*, Barcelona, Barcino (ENC, col·lecció B, 3).
- SANCHIS SIVERA, J. (1927): *Quaresma de sant Vicent Ferrer predicada a València l'any 1413*, Barcelona, Institució Patxot.
- SCHIB, G. (1972), Ramon Llull, *Doctrina pueril*, Barcelona, Barcino (ENC, 101).
- (1988), Sant Vicent Ferrer, *Sermons. Volum VI*, Barcelona, Barcino (ENC, col·lecció B, 9).
- TURCHI, D. (1984): *Leggende e racconti popolari della Sardegna*, Roma, Newton Compton.